

ΑΓΓΕΛΟΣ Π. ΜΑΤΘΑΙΟΥ

Παρατηρήσεις εις έκδεδομένα Ἀττικά ψηφίσματα
(1ο τεύχος)

Στὴν προετοιμαζόμενη νέα, τρίτη, ἔκδοση τῶν Ἀττικῶν μετευκλειδείων ἐπιγραφῶν (*IG II/III³*) ἔχω ἀναλάβει τὴν σύνταξη τοῦ πρώτου τεύχους, τὸ ὁποῖο θὰ περιλαμβάνῃ τὰ ψηφίσματα καὶ τοὺς νόμους τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν τῶν ἐτῶν 403/2-353/2.

Ἀπὸ τὸν ἐπανελέγχο τῶν λίθων καὶ τὴν λοιπὴ ἐργασία προέκυψαν ἀρκετὲς παρατηρήσεις. Στὸ παρὸν ἄρθρο καὶ σὲ ἄλλα ποῦ θὰ ἀκολουθήσουν καταλέγω ὅσες ἔκρινα ὅτι ἀξίζει νὰ γίνουν γνωστὲς πρὸ τῆς ἐκδόσεως τοῦ τεύχους.

Στὸ παρὸν 1ο τεύχος περιλαμβάνονται τὰ ψηφίσματα *IG II² 10, 14, 16* καὶ 21.

Οἱ ἀριθμοὶ τῶν 10' μὲ ἔντονα (μαῦρα) στοιχεῖα δηλώνουν τοὺς στίχους τῆς ἐπιγραφῆς.

IG II² 10. Τιμαὶ τῶν συγκατελθόντων ἀπὸ Φυλῆς (401/0).

Πρβλ. M. N. Tod, *A Selection of Greek Historical Inscriptions*, II. *From 403 to 323 B.C.*, Oxford 1948, 100. P. J. Rhodes – R. Osborne, *Greek Historical Inscriptions 404-323 BC*, Oxford 2003, 4.

7 συνεμάχησαν δὲ τῆμ μάχην τῆμ Μονιχίασιν· τὸ κείμενο αὐτὸ παρέχουν οἱ *IG II²*, καθὼς καὶ οἱ προηγούμενοι ἐκδότες, ἀλλὰ καὶ ἡ τελευταία κατόπιν αὐτοψίας ἔκδοση,¹ M. J. Osborne, *Naturalization in Athens*, I, Brussel 1981, D6. Ἐλεγχος τοῦ λίθου ἔδειξε ὅτι τὰ ἀναγραφόμενα εἶναι:

συνεμαχέσαντο τῆμ μάχην τῆμ Μονιχίασιν

Συμφώνως πρὸς ὅλες τὶς ἐκδόσεις τῆς ἐπιγραφῆς ἐμφανίζοταν τὸ ρῆμα συμμαχῶ (Λίδδ. – Σκῶτ - Κωνστ.): *εἶμαι σύμμαχος, εἶμαι συνδεδεμένος διὰ συμμαχίας*, καθόλου *βοηθῶ, συντρέχω, βοηθῶ ὥστε* [*LSJ⁹ s.v., c. dat.: to be an ally, to be in alliance, generally, help, succour*, συμμ. τινί, *assist towards*] νὰ συντάσσεται μὲ ἀντικείμενο κατ' αἰτιατικὴν (τῆμ μάχην), ἐνῶ ἡ σύνταξη τοῦ ρήματος εἶναι μὲ δοτικὴ, βλ. *LSJ⁹ ὁ.π.*· ὅμως ἐσφαλμένως ἐμφανίζει ἐκεῖ καὶ σύνταξη μὲ αἰτιατικὴ· τὸ μόνον προσκομιζόμενο παράδειγμα, αὐτὸ τῆς *IG II² 10*, βεβαίως δὲν ὑφίσταται πλέον.

Παράλληλα πρὸς τὸ κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι τὰ ἀκόλουθα χωρία: Δημ. LIX 97: ...ἐφ' οἷς φυσηθεὶς Πausανίας ὁ τῶν Λακεδαιμονίων βασιλεὺς ἐπέγραψεν ἐπὶ τὸν τρίποδα <τόν> ἐν Δελφοῖς, ὃν οἱ Ἕλληνες οἱ συμμαχεσάμενοι τὴν Πλαταιᾶσι μάχην καὶ τὴν ἐν Σαλαμίῃ ναυμαχίαν ναυμαχήσαντες κοινῇ ποιησάμενοι ἀνέθηκαν ἀριστεῖον τῷ

Εὐχαριστῶ τὴν Γεωργία Μαλούχου γιὰ τὶς παροξυντικὲς ὑποδείξεις της.

1. Στὴν ἔκδοση παρέχεται τὸ ἐξῆς κείμενο: *συνεμάχησαν δὲ τῆμ μάχην τῆμ Μονιχίασιν.*

Ἀπόλλωνι ἀπὸ τῶν βαρβάρων... Αἰσχ. Π 168-169: ..καὶ τὰς ἄλλας τὰς ἐκ διαδοχῆς ἐξόδους τὰς ἐν τοῖς ἐπωνύμοις <πάσας> ἐξῆλθον, καὶ τὴν ἐν Μαντινείᾳ μάχην συνεμαχεσάμην οὐκ αἰσχροῶς οὐδ' ἀναξίως τῆς πόλεως καὶ τὰς εἰς Εὐβοίαν στρατείας ἐστρατευσάμην... Ἀριστ. *Ἀθ. πολ.* 17.4: ὅθεν καὶ ἡ πρὸς τοὺς Ἀργεῖους ἐνέστη φιλία, καὶ συνεμαχέσαντο χίλιοι τὴν ἐπὶ Παλληνίδι μάχην Ἡγησιστράτου κομίσαντος.

Ἀπὸ τὰ παρατιθέμενα χωρία προκύπτει ὅτι τὸ ρῆμα ποὺ ἀποδίδει τὴν σημασία *συμπαράτασσομαι* στὴν μάχη, *πολεμῶ ἀπὸ κοινοῦ* εἶναι τὸ ρῆμα *συμμάχομαι*, τὸ ὁποῖο συντάσσεται μὲ αἰτιατική.

IG II² 14. Συμμαχία Ἀθηναίων καὶ Βοιωτῶν (395/4 π.Χ.).

Πρβλ. Tod, *A Selection of Greek Historical Inscriptions* 101. A. G. Woodhead, *The Athenian Agora. XVI. Inscriptions: The Decrees*, Princeton 1997, 34. Rhodes - Osborne, *Greek Historical Inscriptions* 6.

Στὸ θραῦσμα ποὺ ἐξέδωσε πρῶτος ὁ Κ. Σ. Πιττάκης, *Ἐφ. Ἀρχ.* 1853, 1050, ἀρ. 1972 (IG II 6 = IG II² 14) ὁ Ε. Schweigert προσέθεσε ἓνα ἀκόμα θραῦσμα, μὴ συναρμοζόμενο, εὔρημα τῶν ἀνασκαφῶν στὴν Ἀρχαία Ἀγορά, καὶ ἐπανεξέδωσε καὶ τὸ παλαιό, βλ. *Hesperia* 8 (1939) 1-3, ἀρ. 1.

<i>a</i>	<i>b</i>
<p>1-3 [- -]ΟΙ <i>vacat</i> <i>vacat</i> [Συμ]μαχία Βοιω[τῶν καὶ Ἀ]θηναί[ων ἐς τὸ]- [ν ἀεὶ] χρόνον.</p>	

1-3: Ὅρθῶς ὁ Woodhead, ὁ.π., σελ. 47 (πρβλ. Rhodes - Osborne, ὁ.π., σελ. 38), παρατήρησε ὅτι τὰ σωζόμενα γράμματα τοῦ 1ου στίχου ἀνήκουν στὸ τέλος ψηφίσματος. Τὸ μέγεθος τῶν γραμμάτων (στίχ. 1) εἶναι 0,007 μ., ἐνῶ τῶν στίχων 2-3 ποὺ συνιστοῦν καὶ τὴν κεφαλίδα τοῦ δευτέρου ψηφίσματος 0,009 μ. (οἱ στίχοι 4 κέ. ἔχουν 0,008 μ.). Ὡστε θὰ προηγῆτο ἄλλο ψήφισμα.

IG II² 16. Συνθήκη Ἀθηναίων καὶ Ἐρετριέων (394/3 π.Χ.).

Πρβλ. Tod, *A Selection of Greek Historical Inscriptions* 103.

b.7-8 ὑπάρχεν δ[ἐ . . .]Σ[.]. . . . 9 . . . .]ν· στὶς IG II² παρέχεται τὸ παρατιθέμενο κείμενο. Ὁ D. Knoepfler, *Sur une clause du traité de 394 avant J.C. entre Athènes et Eretrie*, *AJPh* 101 (1980) 462-469 (*SEG* 30, 55), ἐπρότεινε τὴν συμπλήρωση: ὑπάρχεν δὲ [τὰς] σ[π|ονδὰς]. Στὸν λίθο μετὰ τὸ Σ σώζεται τμῆμα τοῦ Π· πρέπει λοιπὸν νὰ μεταγράψωμε: ὑπάρχεν δὲ [τὰς] σπ|[ονδὰς]. Ἡ πρόταση τοῦ Knoepfler ἐπιβεβαιώνεται.

Ἡ λ. σπονδὰς δὲν μνημονεύεται προηγουμένως στὸ σωζόμενο κείμενο· ἔχει πιθανὸν ἐδῶ τὴν σημασία συνθήκαι, πρβλ. Θουκ. 5,48.8: ὁμόσαι δὲ τὰς σπονδὰς... ὁ δὲ ὄρκος ἔστω ὅδε· "ἐμμενῶ τῇ ξυμμαχίᾳ" καὶ 8,57, 2 - 58,1.

Στὸ τέλος τοῦ κενοῦ τοῦ στίχ. 8 ὁ P. Krentz, *Athens' Alliance with Eretria*, *AJP* 100 (1979) 398-400 (*SEG* 29, 84), συμπλήρωσε [ἐς αἰδίο]ν. Τὴν συμπλήρωση ἀπέρριψε ὁ Knoepfler, ὁ.π., ὑποστηρίζοντας ἀφ' ἐνὸς ὅτι εἶναι κατὰ ἓνα γράμμα βραχύτερη, καὶ ἀφ' ἑτέρου ὅτι δὲν

ἐχρησιμοποιεῖτο ἡ φράση αὐτὴ στὰ κείμενα τῶν Ἀττικῶν συνθηκῶν· ἀντιπρότεινε τὴν συμπλήρωση:² [ἔτη ἑκατό]ν προσκομίζοντας τὰ χωρία τοῦ Θουκ. 3,114.3: καὶ ἐς τὸν ἔπειτα χρόνον σπονδὰς καὶ ξυμμαχίαν ἐποίησαντο ἑκατὸν ἔτη Ἀκαρνᾶνες καὶ Ἀμφίλοχοι πρὸς Ἀμπρακιώτας ἐπὶ τοῖσδε..., καὶ 5,47.3: κατὰ τάδε ξυμμάχους εἶναι Ἀθηναίους καὶ Ἀργεῖους καὶ Ἡλείους καὶ Μαντινέας ἑκατὸν ἔτη· ἐπίσης τὴν συμμαχία τῶν Ἡλείων καὶ Ἡραίων τοῦ βου αἰ. π.Χ., βλ. Bengtson, *SV II* 110.2: συμμαχία κ' ἕα ἑκατὸν φέτεα. Βεβαίως ὁ Knoepfler ἀναγνωρίζει ὅτι ὁ ὅρος ἔτη ἑκατὸν εἶναι ἀναμφισβητήτως παλαιῖκος γιὰ τοὺς Ἀθηναίους, ἀλλὰ θεωρεῖ ὅτι τὸν ἐπέβαλαν οἱ Ἑρετριεῖς εὐρισκόμενοι σὲ πλεονεκτικὴ θέση.

Ὡστόσο ἡ συμπλήρωση τοῦ Krentz μπορεῖ νὰ σταθῇ, ἐφ' ὅσον συμπληρώσωμε [εἰς αἰδίο]ν ἀντὶ ἐς. Γιὰ τὴν «αἰώνιον» διάρκεια τῶν συνθηκῶν πρβλ. *IG II²* 14.2-3 [ἐς τὸν αἰεί] χρόνον, 34.31-32: [ἐς τὸν ἅπαντα χ]ρόνο[ν], 97.1-2: εἰς | τὸν αἰεί χρόνον, 116.4: εἰς | τὸν αἰεί χρόνον.

Γιὰ τὴν προτεινόμενη συμπλήρωση εἰς ἀντὶ ἐς πρβλ. *IG II²* 17.26, 35· 21, 18· 29.5, 17, 18; βλ. καὶ L. Threatte, *The Grammar of Attic Inscriptions. I, Phonology*, Berlin 1980, 178-183.

***IG II²* 21. Συνθήκη Ἀθηναίων καὶ Σεύθου (390/89(;) π.Χ.).**

10-12 [- - - - - δ]ῶναι δὲ τὴν ψῆφ-
[ον τὸς πρυτάνεις τὸς μετὰ τὴν] Ἐρεχθηΐδα π[ρου]-
[τανεύοντας ἐν τῇ πρώτῃ ἐκκ]λησίαι περ[ι . .]

[δ]ῶναι δὲ τὴν ψῆφ[ον κλπ.]· στὰ Ἀττικά ψηφίσματα ἡ φράση αὐτὴ ἀφορᾷ στὴν παροχὴ πολιτείας, πρβλ. *IG II²* 109 b.16-19· 222.23-26· ἐπίσης καὶ [Δημ.] LVII 16: τί ποτ' ἦν τὸ δυσχερὲς Εὐβουλίδη ἀναβαλέσθαι εἰς τὴν ὑστεραίαν καὶ περὶ ἐμοῦ πρώτου τὴν ψῆφον διδόναι τοῖς δημόταις; [Διαψήφισις τῶν δημοτῶν περὶ τῶν ἐγγεγραμμένων «τοῖς ληξιαρχικοῖς γραμματείοις, εἴτε γνήσιοι πολῖταιί εἰσιν εἴτε μή»]. [Δημ.] LIX 90: τοὺς δὲ πρυτάνεις κελεύει τιθέναι τοὺς καδίσκους ὁ νόμος καὶ τὴν ψῆφον διδόναι προσίοντι τῷ δήμῳ πρὶν τοὺς ξένους ἐσιέναι, καὶ τὰ γέρρα ἀναιρεῖν, ἵνα κύριος ὢν αὐτὸς αὐτοῦ ἕκαστος σκοπῆται πρὸς αὐτὸν ὄντινα πολίτην μέλλει ποιήσεσθαι... [Ψῆφος τῶν πρυτάνεων περὶ πολιτείας].

Στὸ παρὸν ψήφισμα, ἐφ' ὅσον δὲν εἶναι τιμητικὸ (παροχῆς πολιτείας), ἀλλὰ συνθήκη, φαίνεται πὼς ἔχει τὴν σημασία ἀπλῶς τοῦ ἐπιψηφίζειν ἢ καὶ ἀπλῶς τοῦ ψηφίζειν, πρβλ. Δημ. XXI 87: ...βουλόμενος δὲ τὸ μέλλον λαθεῖν, φυλάξας τὴν τελευταίαν ἡμέραν τῶν διαιτητῶν, τὴν τοῦ Θαργηλιῶνος ἢ τοῦ Σκιροφοριῶνος γιγνομένην, εἰς ἣν ὁ μὲν ἦλθε τῶν διαιτητῶν, ὁ δ' οὐκ ἦλθε, πείσας τὸν πρυτανεύοντα δοῦναι τὴν ψῆφον παρὰ πάντας τοὺς νόμους, κλητῆρ' οὐδ' ὄντινοῦν ἐπιγραψάμενος, κατηγορῶν ἔρημον, οὐδενὸς παρόντος, ἐκβάλλει καὶ ἀτιμοῖ τὸν διαιτητῆν. Πρυτανεύων ἐδῶ εἶναι ὁ προεδρεύων τοῦ σώματος τῶν διαιτητῶν. Τὸ ἀπαρέμφοτο δοῦναι τὴν ψῆφον ἔχει τὴν

---

2. Γιὰ τὴν θέση τοῦ ἀριθμητικοῦ μετὰ τὸ οὐσιαστικὸ (ἔτη) βλ. ὅσα γράφει ὁ ἴδιος, *Une paix de cent ans et un conflit en permanence*, στὸν τόμο Ed. Frézouls (+) - A. Jacquemin (eds.), *Les relations internationales. Actes du Colloque de Strasbourg 15-17 juin 1993*, Paris 1995, 318.

σημασία τοῦ ἐπιψηφίζειν (*to take a vote, to put the matter to the vote, put a proposal to the vote*, βλ. καὶ *LSJ*⁹, s.v., ὅπου ἡ παραπομπὴ εἶναι στὸ παρὸν χωρίον).³

Παρόμοια σημασία πρὸς τὴν φράση δοῦναι τὴν ψῆφον ὑπὸ τὴν ἔννοια τοῦ ἐπιψηφίζειν ἔχει, νομίζω, τὸ ρῆμα πρυτανεύω στὰ ἐξῆς χωρία: Ἀριστοφ. *Αχαρν.* 60: ἦν μὴ περὶ εἰρήνης γε πρυτανεύσητέ μοι. Πρβλ. τὸ ἀρχαῖον σχόλιον (ed. N. G. Wilson, 1975): ἀντὶ τοῦ χρηματίσητε, σκέψησθε, πράξητε. πάντα γὰρ ὑπὸ τῶν πρυτάνεων διεπράττετο. ἐχρήσατο δὲ καὶ τῆ λέξει Δημοσθένης· βλ. ἐπίσης καὶ Ἴσοκρ. IV 121: οὐ καὶ τοῦ πολέμου κύριος ἐγένετο (sc. ὁ μέγας βασιλεύς) καὶ τὴν εἰρήνην ἐπρυτάνευσεν καὶ τῶν παρόντων πραγμάτων ἐπιστάτης καθέστηκεν; βλ. καὶ *LSJ*⁹, s.v. II.b.2: ὅπου δίδεται παραπομπὴ στὰ δύο αὐτὰ χωρία καὶ τὸ ρῆμα ἐρμηνεύεται ὡς: *put the question on a motion for peace*.

Στὰ ἐπόμενα χωρία ἡ φράση ἔχει τὴν σημασία ἀπλῶς τοῦ ψηφίζειν· Δημ. XXI 188: Ἄλλ' ὅταν οὗτος ἔχων τὰ παιδιά τούτοις ἀξιοῖ δοῦναι τὴν ψῆφον ὑμᾶς, τόθ' ὑμεῖς τοὺς νόμους ἔχοντά με πλησίον ἡγεῖσθε παρεστάναι... [Πρόκειται περὶ ψηφοφορίας τῶν δικαστῶν]. Αἴσχ. III 16: Ὅταν δὲ ἑτέραν μὲν φωνὴν ἀφιῆ ὁ νόμος, ἑτέραν δὲ ὁ ῥήτωρ, τῷ τοῦ νόμου δικαίῳ χρή διδόναι τὴν ψῆφον, οὐ τῆ τοῦ λέγοντος ἀναισχυντίᾳ.

---

3. Τὴν σημασία τοῦ ἐπιψηφίζειν ἔχει καὶ στὸ ψήφισμα τῶν Κορησίων περὶ τῆς μίλτου, βλ. *IG* II² 1128.17: τοὺς δὲ ἀστυνόμους δοῦνα[ι τὴν ψῆφον περὶ αὐτῆς τριάκοντα ἡ]μερῶν εἰς τὸ δικαστήριον. Προβληματικὸ γιὰ τὴν σημασία τοῦ ρήματος εἶναι τὸ χωρίο τοῦ ψηφίσματος τῆς τάξεως τοῦ φόρου *IG* I³ 71.31-32: [κα]ἰ ἔάν τις ἄλλος δι[δοῖ φεῖφον τε]σι [πόλεσι μ]έ ἔναι τ[ί]ας τάχσ[ες κατὰ Π]α[ναθένα]ια τὰ μ[εγάλα], βλ. καὶ ὅσα γράφει ὁ D. M. Lewis, *Entrenchment clauses in Attic Decrees*, στὸν τόμο D. W. Bradeen (+) - M. F. McGregor (eds.), *ΦΟΡΟΣ. Tribute to Benjamin Dean Meritt*, Locust Valey 1974, 85. Τὸ ζήτημα συζητῶ στὴν ἀδημοσίευτη διατριβή μου, βλ. A. P. Matthaiou, *Studies in Attic Inscriptions and the History of the Fifth Century B.C.*, La Trobe University, Melbourne, 2009, 46-47, ὅπου προτείνω μετὰ ἐπαρκοῦς αἰτιολογήσεως τὴν ἐξῆς συμπλήρωση: [κα]ἰ ἔάν τις ἄλλος δι[ακολουεῖ τι τε]σι [πόλεσι μ]έ ἔναι τ[ί]ας τάχσ[ες κατὰ Π]α[ναθένα]ια τὰ μ[εγάλα], βλ. καὶ τοῦ ἰδίου, *The Athenian Empire on Stone Revisited*, Ἑλληνικὴ Ἐπιγραφικὴ Ἑταιρεία 2010, 31.